

Күндү үөрэнээччи!

«Толкуй туоната» диэн ааттаах ахсаан уруогар уонна эбии дьарыкка үлэлиир тэтэрээт көмөтүнэн эн, олонхо бухатыыра охсуһарыгар туттар тэрилин уонна урут биһиги өбүгэлэрбит туттубут малларын уо.д.а. билсэнгин, ахсаан алыптаах дойдутугар киириэбин.

Үлэлиир тэтэрээккэ киирдилэр сахалыы кээмэйдэринэн үлэ, толкуйу, өйдүүр-суоттуур дьобуру сайыннарар, ырытар, булугас өйү өрүкүтэр соруудахтар.

Тэтэрээт түмүгэр сахалыы кээмэйдэр ыйынныктара, олонхо тылларын хос быһаарыылара уонна бэйэни бэрэбиэркэлэнэр эппиэттэр киирдилэр.

Эппиэттэр

1.	1 – в, 2 – г, 3 – а, 4 – б
2.	Бэлкэй чороон – хара кымыс Балхах чороон – хойуу кымыс Кэриэн аях – аарахтаах кымыс Тойон аях – арыылаах кымыс
3.	1 – б, 2 – в, 3 – а
4.	а) $\begin{array}{r} 8688 \\ \underline{8688} \\ 17376 \end{array}$ б) $\begin{array}{r} 97615 \\ + 10387 \\ \underline{10387} \\ 108002 \end{array}$
5.	164 буут
6.	Хойгуо – 10 буут, сүллүгэс – 99 буут
7.	а) 1,125; б) Туйаарыма Куо – 186 тутум 3 илии Айталыын Куо – 166 тутум
8.	А) 15 ох тэбиитэ Б) 1600 м В) 0,5 биэрэстэ
9.	б), в), д)
10.	а), г), д)
11.	чороон
12.	б), в), д)
14.	164 м ²
15.	291,74 м ²
16.	а) 31,3; 9,7; 53,3 б) ханас
17.	7,5 см; 2,5 см

Хос быһаарыылар

Аарахтаах кымыс – ынах үүтэ, сүөгэй кутан ньулутуллубут кымыс.

Хара кымыс – туох да тумата суох көннөрү кымыс (дьаданы ыаллар уонна баай хамначчыттара иһэллэрэ).

Арыылаах кымыс – ыһыахха анаан оноһуллубут кымыс.

Хойуу кымыс – атын туох да булкааһа суох, анардас биэ үүтүттэн оноһуллубут кымыс.

Манкы – куйуур урабаһа, эргитэр маһа.

Куойа – куйуур иитэ.

Сүллүгэс – тугу эмэ үлтүрүтэргэ, охсорго туттуллар ыарахан мас, баалкы.

Уот куралай мээчик – бухатыыр охсуһарыгар туттар тэрилэ.

Хойгуо – мас уктаах, анар эбэтэр икки өттүнэн уһуктаах төбөлөөх буору хаһарга аналлаах тимир сэп.

Кыладыкы эбэ хотун – сир аата.

Кэтэбэрийин диэки – саха балабаһаныгар аан утары өттө.

1. Тиэкис көмөтүнэн, аллараа бэриллит чорооннору уонна кинилэр быһаарыыларын сурааһынынан холбоо:

Балхах уонна бэлкэй чорооннор—элбэх киһи кэриһэн иһэригэр анамматах чорооннор. Кэриэн айах—сэттэ сиринэн дьэрэкээннээх ойуулаабынан биллэр. Балхах биир атахтаах чорооннор ахсааннарыгар киирсибэт.

1. Бэлкэй чороон

а) Биир атахтаах, тобус сиринэн томторболоох ойуулаах, элбэх киһи кэриһэн иһэригэр аналлаах, 7-8 литр истээх.

2. Кэриэн айах

б) Үс атахтаах, көһүйэ курдук быһыылаах, бачыгырас ойуулаах, биир киһи иһэригэр аналлаах чороон.

3. Тойон айах

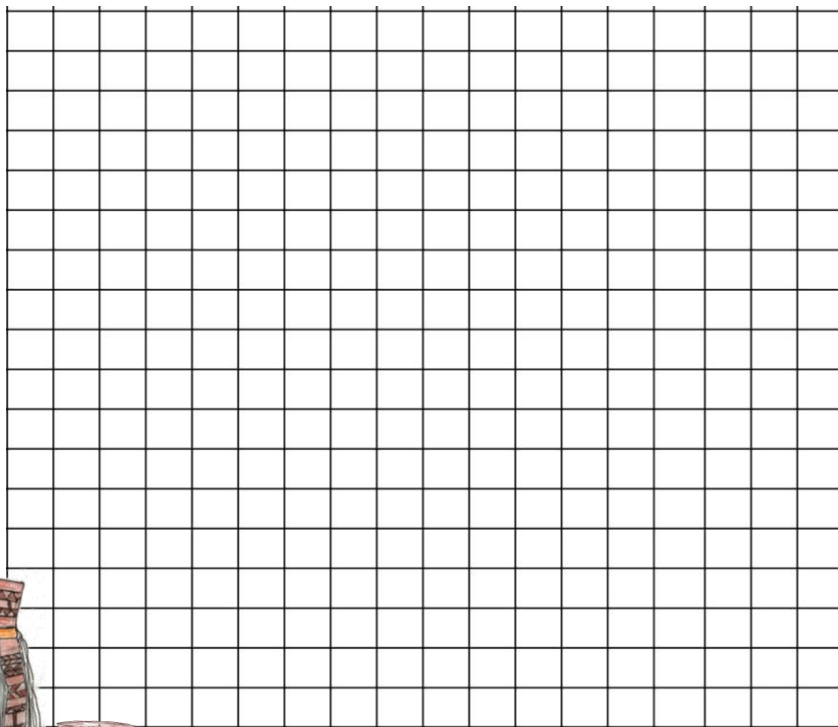
в) Биир атахтаах кыра чороон.

4. Балхах чороон

г) Кымыһы элбэх киһи кэриһэн иһэригэр аналлаах, сэттэ сиринэн дьэрэкээннээх ойуулаах, 2-7 литр кымыс киирэр истээх чороон.

2. Бэлкэй, балхах, кэриэн айах уонна тойон айах чорооннорго — хойуу, арыылаах, хара, аарахтаах кымыстар кутуллан тураллар. Балхах чороонно — аарахтаах да, хара да кымыс кутуллубатахтар. Кэриэн айах арыылаах кымыс уонна хара кымыс кутуллубут чорооннор икки ардыларыгар турар. Тойон айах чороонно—ыһыахха анаан оноруллубут арыылаах кымыс кутуллан турар.

Хас биирдии чороонно ханнык кымыс кутуллубутун тобулан таһаар.

Ыйыннык

Буут – ыйааһын кээмэйэ, **16 кг** тэн.

Былас – киһи илиитин туора ууннабына, биир илиитин уһугуттан нөнүө илиитин уһугар диэри уста кээмэйэ, **166 см** тэн.

Биэрэстэ – уста кээмэйэ, **1 км** тэннэхэр.

Тутум – киһи сутуруктуу туппунт ытыһын кэтитэ, **8 см** тэннэхэр.

Илии – тарбах суона, 4 илии тутумна тэннэхэр.

Сүөм – уста кээмэйэ. Киһи тарбаһын атыччы баттаан ууннары туттабына, эрбэбин төбөтүттэн сөмүөтин төбөтүгэр диэри ырааба, **18 см** тэн.

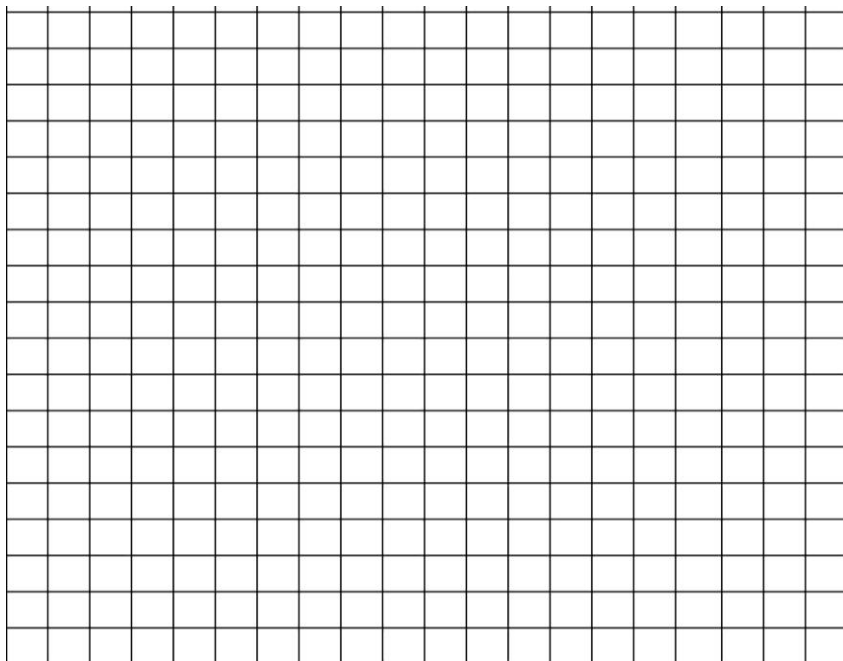
Харыс – уста кээмэйэ. Сараччы туттубут эрбэх төбөтүттэн орто тарбах төбөтүгэр диэри уһуна, **20 см** тэннэхэр.

Көс – уста кээмэйэ, **10 км** кэринэ.

Саһаан – уста кээмэйэ. Хаһас атаһа тумсугуттан үөһээ ууммут илии тарбаһын төбөтүгэр диэри кээмэйэ, **213 см** тэннэхэр.

17. ... Омуннаабакка этгэххэ
Отут көс усталаах
Онолуйа дураа хонуулаах,
Уорбакка этгэххэ
Уон көс туоралаах,
Кыладыкы эбэ хотун...

Кыладыкы эбэ хотун устатын уонна туоратын кээмэйдэрин 1 : 4 000 000 масштабы туһанан чэрчилээн көрдөр.

3. Тизкис көмөтүнэн, аллараа бэриллибит охтор ааттарын уонна быһаарыыларын сурааһынынан холбоо:

Сылбырҕа ох— тиит лабаатын тосту ытарга анамматах, бу ох сытыы уһуга —түөрт кырыыта суох. Кустук оҕу улахан булду бултуурга туттуллубат. Бүргэс ох тиит лабаатын тосту ытарга барсыбат.

1. Кустук ох

А) улахан булду бултуурга туттуллар.

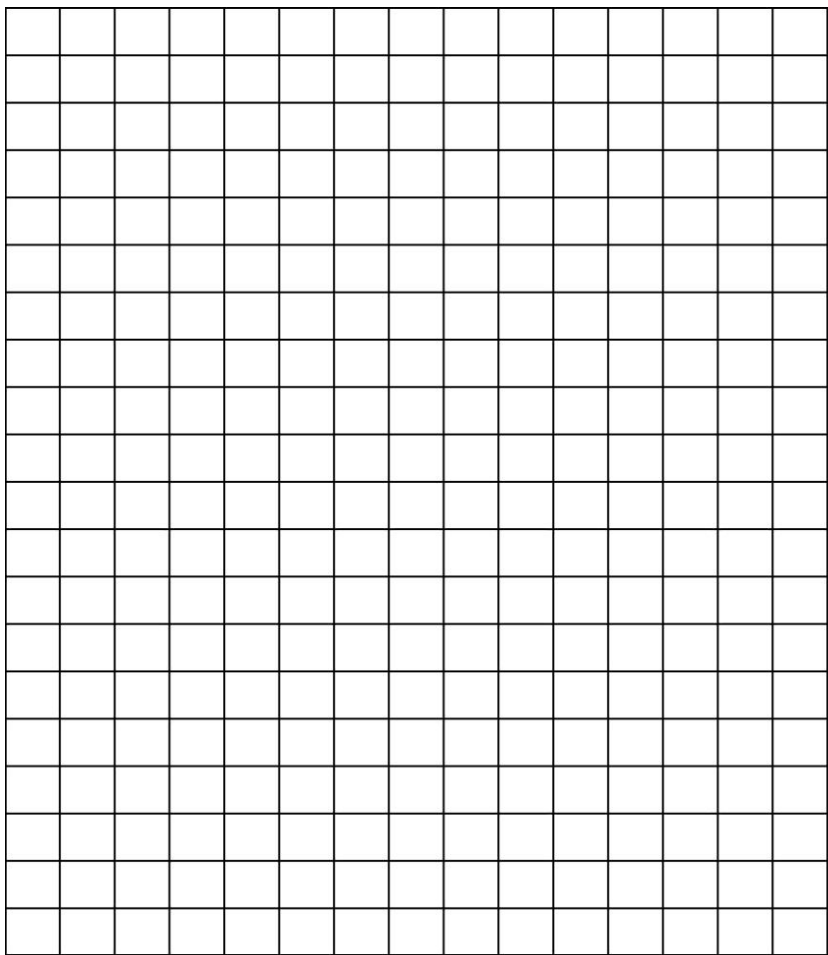
2. Бүргэс ох

Б) маннык оҕунан табыллыбыт тиин үөһэттэн түһэн иһэн тиит лабаатыгар иннинэбинэ, тиит лабаатын тосту ытан ылаллар.

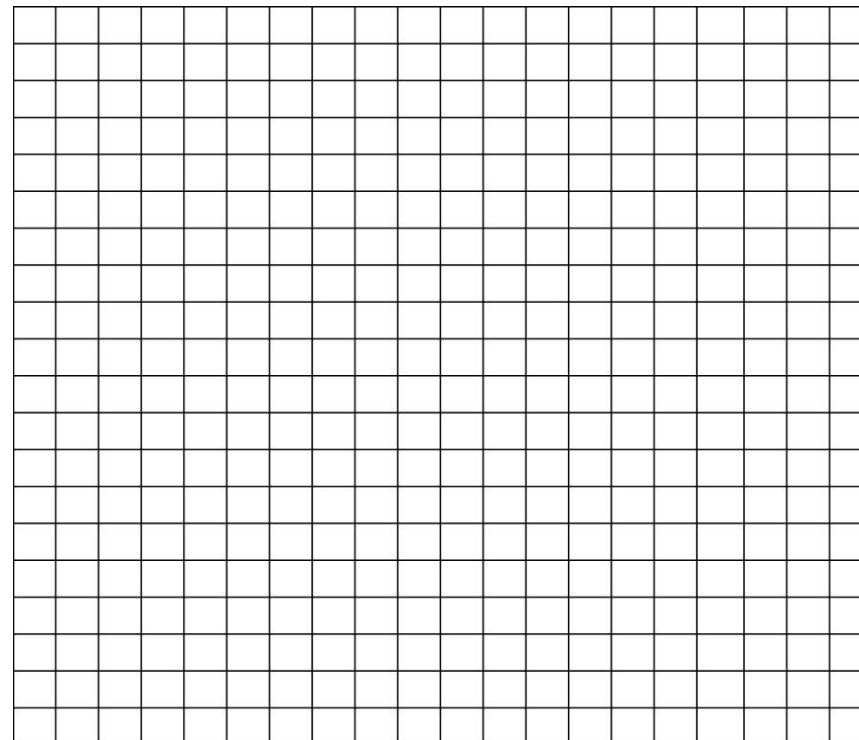
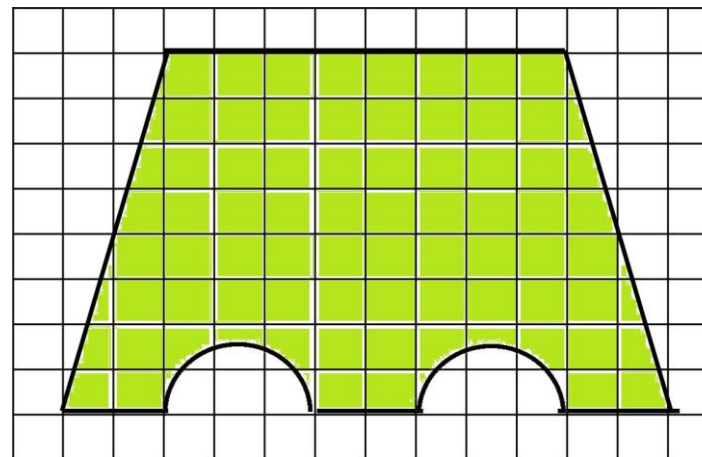
3.Сылбырҕа ох

В) Түөрт кырыылаах сыты уһуктаах, кырыыларын сирэйдэригэр үөстээх.

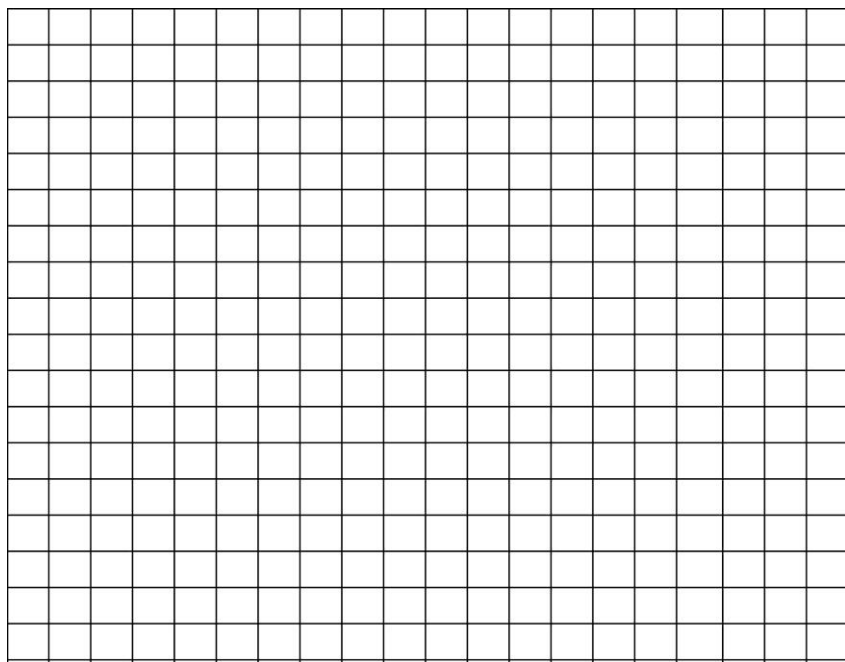
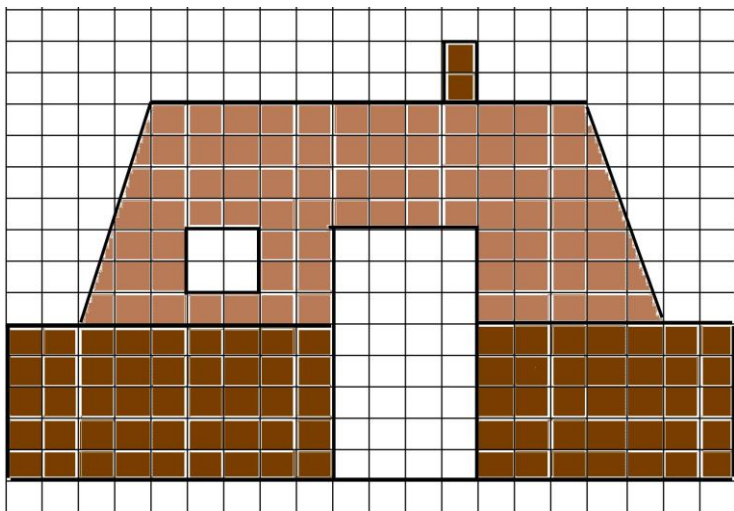
6. Сүллүгэс уонна хойгуо холбоон 109 буут ыһааһыннаахтар, онтон 4 хойгуо уонна 3 сүллүгэс ыһааһыннара 337 буут. Хойгуо уонна сүллүгэс ыһааһыннарын суоттаан бул.

15. Чаппараах иэнин бул, өскөтүн биир клетка иэнэ 4 м^2 тэн буоллабына.

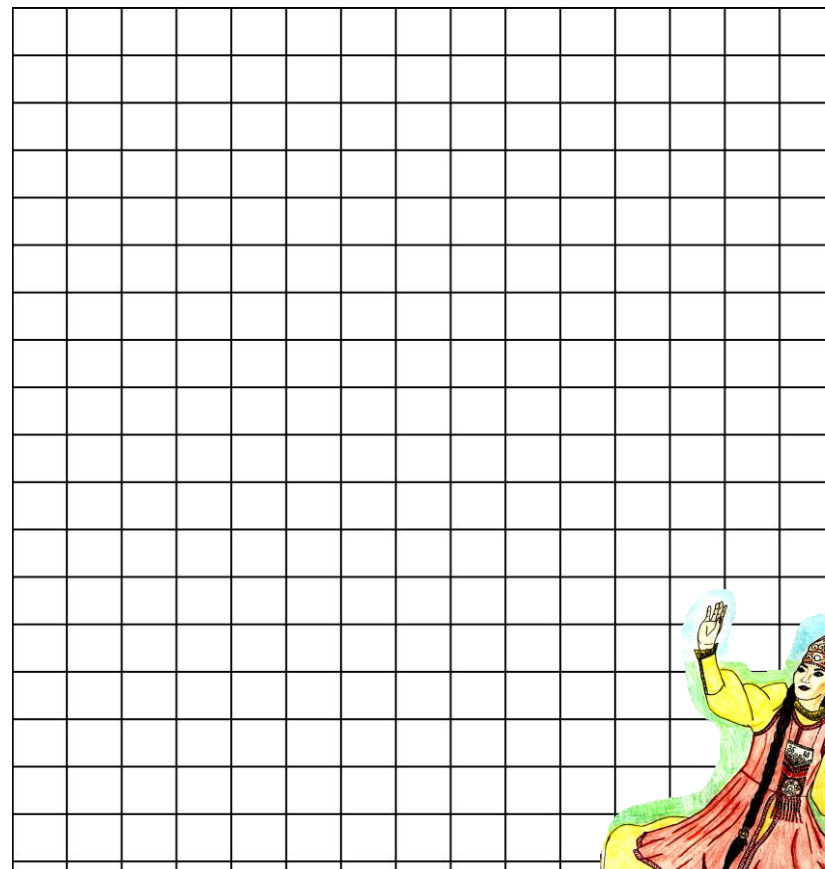
14. Уруһуйга көстөр балаҕан кыраасканан бэлиэтэммит чааһын иэнин бул, өскөтүн биир клетка иэнэ 1 м^2 тэн буоллабына.

7. Олонхо дойдутун кэрэ куолара уһун суһуохтаахтарын билэбит: Туйаарыма Куо—9 былас, оттон Айталыын Куо—8 былас уһун суһуохтаахтар.

Сорудахтары толор:

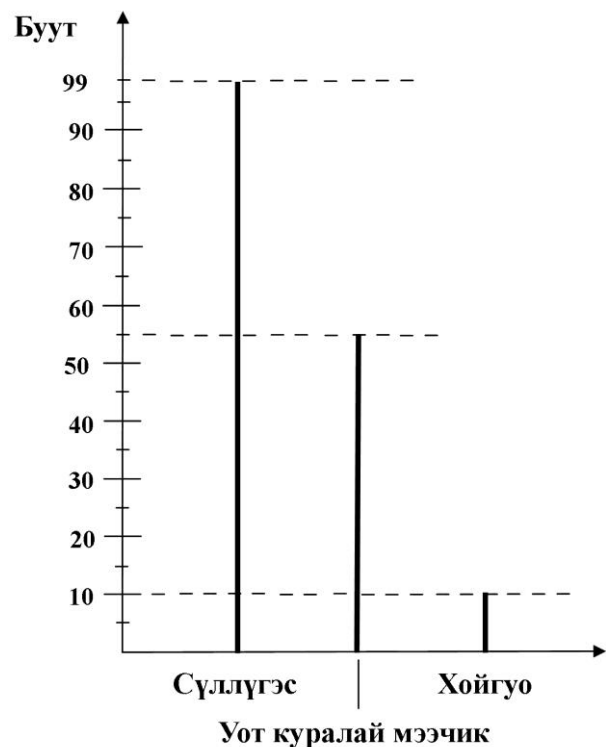
- Туйаарыма Куо Айталыын Куоттан суһуоҕа хас төгүл уһунуй?
- Туйаарыма Куо уонна Айталыын Куо хастыы тутум уһун суһуохтаахтарын бул.

12. Чөртүөһү көр. Бухатыыр тутгар тэрилэ уонна ыйааһыннара бэриллибит.

Сөптөөх этиилэри бэлиэтээ:

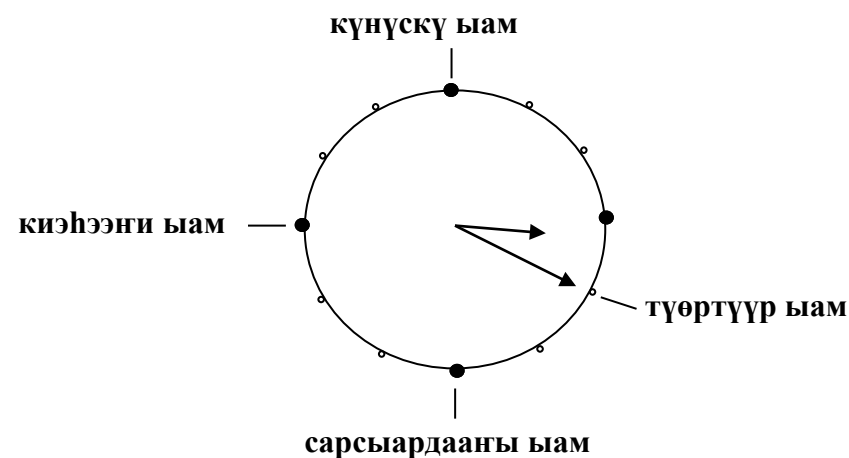
- а) Сүллүгэс ыйааһына 1 уот куралай мээчиги уонна 3 хойгуону холбуу ылбыттан чэпчэки;
- б) Хойгуо ыйааһына сүллүгэс ыйааһыныттан 89 буутунан чэпчэки;
- в) Сүллүгэс ыйааһына хойгуо ыйааһыныттан 9,9 төгүл ыарахан;
- г) Уот куралай мээчик ыйааһына сүллүгэс ыйааһыныттан 44 төгүл чэпчэки;
- д) Хойгуо саамай кыра ыйааһыннаах тэрил.

9. Чаһы күнүс 3ч 20 мүн көрдөрөн турар.

Сөптөөх этиилэри бэлиэтээ:

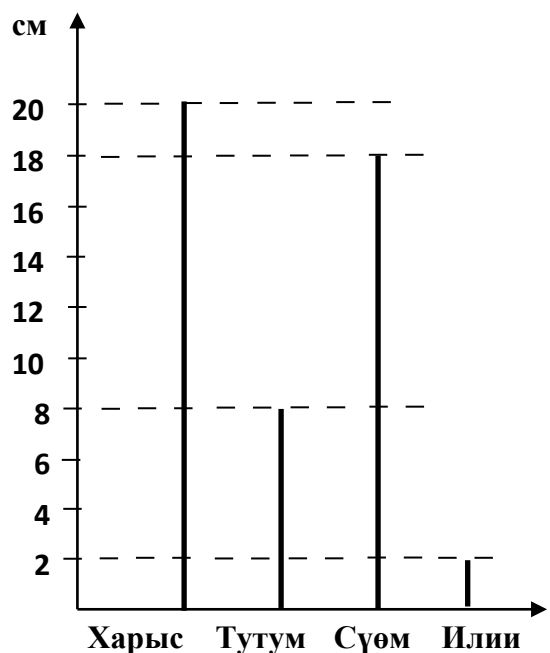
- а) Сарсыардааны ыамтан түөртүүр ыамна диэри 9 чаас буолар;
- б) 5 чаас 40 мүнүүтэнэн киэһээни ыам сабаланар;
- в) Күн устата сарсыардааны уонна күнүскү ыамнар икки ардыларынааҕы тохтобул саамай уһун;
- г) Күнүскү ыам уонна киэһээни ыам икки ардылара 3 чаас;
- д) Күнүскү ыам—күн ортото буолар.

10. Чөртүөһү көр. Сахалыы кээмэйдэр уһуннара бэриллибит.

Сөптөөх этиилэри бэлиэтээ:

- А) Тутум түөрт илиигэ тэннэхэр;
- Б) Сүөм харыстан уһун;
- В) Харыс тутумтан 12 төгүл уһун;
- Г) 1 илии сүөмтэн 9 төгүл кылгас;
- Д) Тутуму уонна сүөмү холбуу туппут, харыһы уонна 1 илиини холбообуттан уһун буолар.

11. **Сорудабы толор:**

- а) А точкаттан ыйыллыбыт хайысханан точкалар координаталарын бэрээдэгинэн суруй.
- б) Уруһуй х уонна у сүрүннэри быһа охсор точкаларын координаталарын суруй.
- в) Координаталаах хапталга туох ойууламмытый? Бу туһунан тугу билэбиний?

